

CHKO Beskydy a ohrožený hmyz

V chráněné krajinné oblasti Beskydy přežila navzdory změnám krajiny během posledního století bohatá entomofauna, včetně zástupců atraktivních rovnokřídlých, brouků a motýlů – zásluhu na tom má mimo jiné členitý reliéf a poloha na rozhraní karpatského oblouku a moravských nížin. Možná ještě významnější je však historie tohoto území, kde se všemu navzdory zachovala dávná sídelní struktura a drobné soukromé hospodaření. Ostatní naše pohorí prodělala radikální proměnu ve složení obyvatel i způsobech hospodaření, v Beskydech a sousedních Bílých Karpatech se původní osídlení i tradiční struktura krajiny udržely. Vedle „Beskyd pastevních“ existují, a to i z pohledu fauny, ještě jedny Beskydy – k Ostravské pánvi prudce padající svahy Předních hor dosahující smrkového vegetačního stupně, se zaříznutými údolními a lesy, které unikly exploataci. Tyto „Beskydy pralesní“ byly první na ráně při rozvoji fenoménu chataření a chalupaření obyvatel průmyslového Ostravska. Tradiční hospodaření zde proto vesměs zaniklo a mnohá údolí i lučinaté hřbety padly za oběť rekreační výstavbě. Střední a jižní část Beskyd však stále zemědělsky tradičně žije a s ní prosperuje i příroda.

Bohatství beskydské entomofauny je specialistům dobře známo (blíže např. Pavelka a Trezner 2001, Spitzer a Beneš 2010, Konvička 2021, Šnajdara a kol. 2022). Z území přitom nepocházejí rozsáhlejší sbírky nebo ucelené faunistické publikace z předválečné doby, jak bylo běžné v pohorích se silným vlivem německého obyvatelstva. Rozvoj entomologie zde nastává až po druhé světové válce, kdy ve vysídlených Sudetech naopak tato disciplína na

čas upadla. První badatelé zastihli beskydskou přírodu ve zlomovém období. Byla to doba kolektivizace zemědělství a masivního zalesňování odlehlých horských pastvin. Obojí znamenalo úbytek přechodových biotopů – světlých pasečných lesů, lučních strání s křovinnou vegetací, drobných polí a sadů. Dva entomologicky nejcennější typy biotopů v CHKO Beskydy odrážejí dva hlavní typy zdejší krajiny: pastorální krajinu s louka-

1 Několik let opuštěná pastvina kypí životem. Nejvyšších početností svých populací zde dosahují i nejcennější druhy denních motýlů Beskyd – modrásek černoskvřinný (*Phengaris arion*), perleťovec maceškový (*Argynnis niobe*, viz obr. 2) nebo noční motýl pabourovec pampeliškový (*Lemonia taraxaci*).
Foto L. Spitzer

2 Perleťovec maceškový patří mezi nejohroženější druhy denních motýlů v České republice. Poslední prospívající populace u nás najdeme díky pestré krajině právě v chráněné krajinné oblasti Beskydy. Foto M. Vojtíšek

mi, pastvinami a sady, selskými lesy, ale i bezprostředním okolím hospodářských usedlostí, a přírodě blízké lesy s minimem hospodářských zásahů ve středních a větších nadmořských výškách.

Beskydy pastorální

Ochranu hmyzu pastorální krajiny si přiblížíme na příkladu saranče vrzavé (*Psophus stridulus*, obr. 4 a na 3. str. obálky). Když se po r. 2000 – kvůli drastickému

úbytku stanovišť jinde v České republice – dostala do centra pozornosti přírodovědců, bylo v CHKO známo 7 zdánlivě izolovaných lokalit. Intenzivní průzkum poté ukázal už optimističtější obrázek. Nyní víme o zhruba 20 širších lokalitách, většinou složených z desítek dílčích stanovišť (např. v údolích pravostranných přítoků Vsetínské Bečvy). Saranče se zde vyskytuje vcelku plošně a provázejí ji další ohrožené druhy bezobratlých. Příkladem mohou být pabourovec pampeliškový (*Lemonia taraxaci*), zelenáček velký (*Jordanita notata*), cvrček polní (*Gryllus campestris*), dřepčík *Longitarsus apicalis* nebo kryptohlav *Cryptocephalus vittatus*.

Entomofauně prospívá, že nejde o jednotvárné biotopy. Uplatňují se zde snad všechna mikrostanoviště, která si na tak malých prostorových škálách lze představit. Častá jsou luční prameniště s trvale podmáčenou půdou. Vzácnější jsou luční rašeliniště, kde se hlavně na severu setkáme s hnědákem rozrazilovým (*Melitaea diamina*) a vřetenuškou mokřadní (*Zygana trifoliū*). Taková místa ve vzdálenosti jednotek metrů střídají snosy kamení z luk a polí, jež napodobují výhřevné skalky – na ně byl v minulosti vázán již v celé ČR vyhynulý okáč stínovaný (*Lasiommata petropolitana*). Není výjimkou, že na jedné parcele najdeme vlhkofilné modrásky vázané na krvavec toten (*Sanguisorba officinalis*), m. bahenního (*Phengaris nausithous*) a m. očkovaného (*P. teleius*), spolu se suchomilným m. černoskvřnným (*P. arion*). Partie bez stromů se střídají s lesními loukami, jaké znali prvorepublikoví přírodovědci, nikoli izolované louky v lese, ale podhorské lesostepi s kolísavým zastoupením stromů. Jejich typickým druhem byl donedávna okáč kluběnkový (*Erebia aethiops*), v Čechách už velmi vzácný a na Moravě nezvěstný (viz Živa 2010, 1: 32–34). Dřeviny v pastevní krajině jsou často tradičně ořezávány (pro píci i palivo) a narušovány dobyt看em vyhledávajícím stín. I porosty jalovce obecného (*Juniperus communis*) a dalších keřů poskytují domov specializovaným druhům, např. kriticky ohrožené kněžici jalovcové (*Chlorochroa juniperina*). Pastviny se střídají s lesíky s pestrou skladbou dřevin (zahrnu-

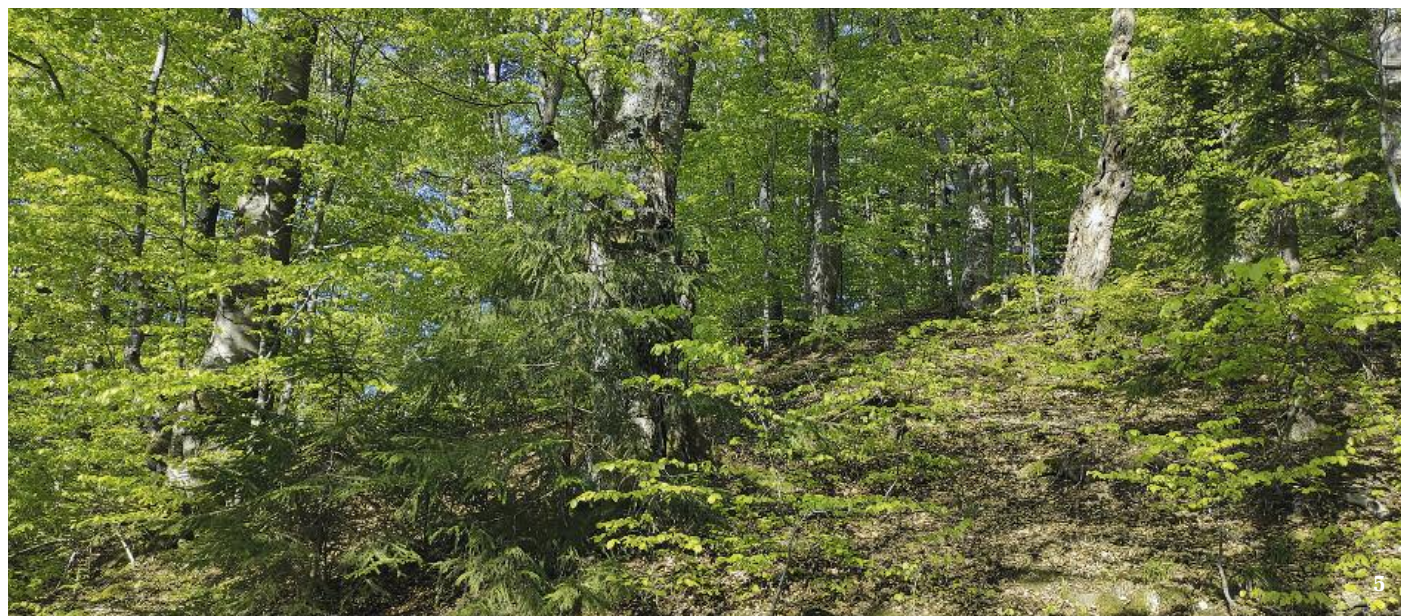

jící mimo jiné buk, lípu, jedli, ovocné stromy). Na většině těchto selských lesů jsou dodnes patrné známky dřívější pastvy.

Vedle saranče vrzavé obývají beskydskou pastevní krajinu dva denní motýli, kteří se v poslední dekádě také ocitli v centru pozornosti. Prvním je již zmíněný modrásek černoskvřnný – evropsky významný druh, proslulý komplikovanými vztahy s mravenci. Byl do poloviny 20. století patřil k našim nejhojnějším modráskům, dnes přežívá jen v odlehlějších podhorských oblastech. Jeho populace v CHKO Beskydy jsou v rámci ČR nejsilnější (Živa 2011, 4: 176–179). Druhým

je perletovec maceškový (*Argynnis niobe*, obr. 2), náš nejohroženější „velký“ perletovec, v Čechách nezvěstný a na Moravě kriticky ohrožený. Oba motýli sdílejí se sarančí vrzavou vazbu na pastevní krajinu udržovanou tradičním maloplošným hospodařením. Liší se tím, že zatímco modrásek černoskvřnný je schopen dlouhodobě přežívat i na relativně izolovaných stanovištích, je-li zajištěna vhodná péče, perletovec maceškový se vyskytuje v nízkých populačních hustotách, což kompenzuje úctyhodnou mobilitou dospělců. Z hlediska populační genetiky tvoří celý karpatský oblouk jedinou propojenou populaci. Pro přežití perletovice proto musíme uchovat tradiční hospodaření v co největším rozsahu (Konvičková a kol. 2023)!

I z Beskyd už totiž vymizela řada specializovaných druhů, převážně vázaných na nejsušší pastviny se sporným rostlinným pokryvem. Oblast dávno ztratila jasoně červenoookého (*Parnassius apollo*), modráska rozhodníkového (*Scolitantides orion*), okáče šedohnědého (*Hyponephele lycaon*) nebo o. metlicového (*Hipparchia semele*). Naopak s oteplováním klimatu faunu beskydských luk a pastvin obohatila

6

7

8

3 Kombinace různých druhů herbivorů, kteří k pastvě preferují různou vegetaci (v případě oslů včetně mechů nebo třtiny), přináší nejlepší výsledky při obnově dřívě zarůstajících ploch. Halenkov, údolí Lušová. Foto O. Gabor

4 Saranče vrzavá (*Psophus stridulus*) je jedním z nejceněnějších druhů rovnokřídlého hmyzu na beskydských pastvinách. Zároveň funguje jako typický deštníkový druh pro ochranu celých biotopů. Foto P. Kočárek

5 Pozůstatky světlých selských lesů s přirozenou druhovou skladbou dřevin, otevřenou strukturou a hlavně s množstvím mrtvého dřeva jsou rájem pro saproxylické brouky. Foto L. Spitzer

6 Jeden z nejzácnějších brouků Evropy – prahlec červenoštitý (*Phryganophilus ruficollis*) byl v České republice zjištěn pouze v Beskydech. Foto V. Kabourek

7 Múra blýskavka kapradinová (*Phlogophora scita*) je stále častým obyvatelem beskydských lesů. Foto M. Vojtíšek

8 Štřevlík hrboLATý (*Carabus variolosus*) patří mezi typické obyvatele beskydských lesních prameništ a drobných bažin s vrstvou opadu. Foto L. Spitzer

9 Rýhovec pralesní (*Rhysodes sulcatus*) přežil v CHKO Beskydy jen v národní přírodní rezervaci Mionší. Foto F. Trnka

10 Štěrkový náplav na Vsetínské Bečvě pod jezem v Halénkově. Místo výskytu ohrožených druhů brouků – rýhonoce *Lixus myargi* a šídlatce *Bembidion varicolor*. Obdobných biotopů zůstalo na řekách svázaných regulacemi již velmi málo. Foto O. Konvička

kudlanka nábožná (*Mantis religiosa*), z motýlů perleťovec ostružinový (*Brenthis daphne*), otakárek ovocný (*Iphiclides podalirius*), modrásek tolicový (*Cupido decoloratus*), soumračník černohnědý (*Heteropterus morpheus*), okáč voňavkový (*Brintesia circe*) a stužkonoska vrbová (*Catocala electa*). Nepřekvapivě jde o druhy schopné osídlit i ruderální a sukcesně degradované biotopy. Z náročnějších motýlů se v jižní části CHKO objevil hnědásek černýšový (*M. aurelia*), který kolonizoval údolí Vsetínské Bečvy.

9

Beskydy pralesní

Rozdělení světa na les a „neles“ je samozřejmě umělé, u nás zavedené až tereziánským katastrem. Právě v Beskydech, s komplexy širokých údolí, pozvolných jižních svahů vhodných k hospodaření a prudkých svahů severních, si průnik lesní a nelesní fauny můžeme ilustrovat. Kdybychom si představili území CHKO bez dnešních lidí, třeba v eemském interglaciálu, tedy v meziledovém období před poslední dobou ledovou, pak by v údolních nivách tábořili neandertálské lovci, výše v kopcích bychom našli otevřenou krajinu se slony, tury, jeleny a jejich predátory medvědy nebo lvy, zatímco strmé

severní svahy by velcí savci ovlivňovali jen minimálně. Proměnu této krajiny přineslo už vyhubení velkých savců pravěkými a raně středověkými lovci (po kom se jmenuje obec Zubří?). Z mnohem pozdější doby víme o drancování lesů na produkci potaše (uhličitanu draselného), na níž stála dobová chemická výroba. Provázela ji valašská kolonizace se slávou pastevectví v horských polohách. Útlum pastvy koncem 19. století přinesl záměrné zalesňování, ale i spontánní zahušťování pastevních lesů. Současná kůrovcová kalamita v hospodářských smrčinách, která beskydské lesy znovu otevírá, není ve zdejším krajině ničím novým.

Zbytky selských lesů s osekávanými a dobytým zraňovanými dřevinami obývaly ještě nedávno saproxylické skvosty jako tesařík alpský (*Rosalia alpina*) nebo roháč obecný (*Lucanus cervus*). Dosud zde z brouků žijí např. krasec lipový (*Lamprodila rutilans*), lenec *Melandrya caraboides* a kovařík *Cardiophorus gramineus*. Pastva ale ovlivnila zároveň lesy výše v horách, v jedlobukovém i smrkovém vegetačním stupni. Jejimi pozůstatky jsou nízko zavětvené listnáče utopené mezi smrkovými výsadbami a také staré jedle bělokory (*Abies alba*), chráněné např. v národní

10

přírodní rezervaci Mionší. Se zapojením a zastíněním dřívě pasených porostů zmizel jedlový specialista, krasec *Eurythyrea austriaca*. Stále tu ale najdeme červotoče *Xestobium austriacum*, kornatce velkého (*Peltis grossa*) a kovaříka myšáka šupinkatého (*Lacon lepidopterus*). I jejich přežití může být ohroženo, protože vyžadují mrtvé, leč stojící jedle a smrky. Na padlých stromech zase najdeme rýhovce pralesního (*Rhysodes sulcatus*, obr. 9), jehož jedinou lokalitou v Beskydech je právě NPR Mionší. O něco hojnější jsou roháček jedlový (*Ceruchus chrysomelinus*) nebo kovaříci *Ampedus karpaticus* a *A. melanurus*.

Asi nejikoničtější brouk Beskyd, *Phryganophilus ruficollis* z čeledi lencovití (Melandryidae), nese české jméno prahlec červenoštíty (obr. 6). Prudké svahy Lysé hory a Travného jsou jedinými v ČR známými lokalitami této pralesní vzácnosti. Naposledy byl nalezen r. 1953 (Hlisenkovský 1958), avšak vzhledem ke kontinuitě a nepřístupnosti jeho stanovišť trvá naděje, že zde přežívá. Další ikonou Beskyd je tesařík trnoštítec horský (*Tragosoma depsarium*), obyvatel rozpadlých smrků. V Beskydech byl naposled zaznamenán r. 1980 u Starých Hamrů. Naopak v Čechách v současnosti prospívá díky šumavské kůrovcové kalamitě.

Charakteristickým motýlem světlin listnatých lesů je jasoň dymnivkový (*Parnassius mnemosyne*), výskytem omezený na Javorníky. Odtud, konkrétně z přírodní rezervace Makyta, pochází i nedávny nález převážně horského zavíječe šedovnička horského (*Gesneria centuriella*). Horské motýly v Beskydech zastupuje okáč černohnědý (*E. ligea*), u něhož v posledních letech pozorujeme ústup do nejvyšších poloh. Nivní porosty podél bystřin osídlují atraktivní noční motýli kovolessklec půvabný (*Diachrysia chryson*) a k. plicníkový (*Euchalcia modestoides*).

Neoddělitelnou součástí sevřených beskydských údolí tvoří divočící vodní toky. Charakteristickým broukem lesních pramenišť je evropsky významný střevlík hrboletý (*Carabus variolosus*, obr. 8), proslulý svou podvodní loveckou technikou.

S horší situací se setkáme níže po proudu horských říček. Od konce 19. století byla i v Beskydech regulována většina vodních toků, později pak byly budovány údolní nádrže. Obojí způsobilo vymizení šterkových náplavů a úbytek druhů vázaných na toto prostředí. Zmizel tak kovařík *Fleutiauxellus maritimus* nebo šídlatec *Bembidion scapulare lomnickii*. Spousta dříve běžných obyvatel říčních břehů většinou přežívá na zbytcích šterkových lavic

pod většními jezy (obr. 10). To se týká šídlatce *B. varicolor*, střevlíčka *Thalassophilus longicornis*, kovaříka *Zoroachros flavipes* nebo rýhonosce *Lixus myagri*. O to záslužnější je snaha Správy CHKO revitalizovat toky. První výsledky na sebe nenechaly dlouho čekat – po revitalizaci říčky Kněhyně se zde objevil kriticky ohrožený krytohlav *Cryptocephalus frenatus* (Banaš a kol. 2015), brouk z čeledi mandelinkovití (Chrysomelidae), vyvíjející se na mladých, osluněných a pravidelně přeplavovaných vrbách a olších.

Snad se nám podařilo ukázat, že beskydský hmyz vděčí za své bohatství unikátnímu průniku dřiny a tvrdohlavosti místních hospodářů i snah ochrany přírody, bez níž by se nedochovaly ani staré pralesní porosty, ani četné lokality luční. Problémů přinášovaných hospodářskými a politickými zvraty bychom mohli vyjmenovat dlouhou řadu, pevně však věříme, že se s nimi místní obyvatelé, ochránci přírody a beskydská příroda vyrovnají, jak se ostatně v minulosti již mnohokrát stalo.

Použitou literaturu uvádíme na webových stránkách Živy.

Daniel Křenek

Významné ptačí území Beskydy

CHKO Beskydy je největší chráněnou krajinnou oblastí v České republice. Jde především o horskou oblast, jejíž nejvyšší vrcholy přesahují 1 200 m n. m. Převažujícím typem prostředí jsou lesy, významný podíl tvoří i nelesní krajina s mozaikou luk, pastvin a rozptýlené zeleně. Méně jsou zastoupeny vodní toky, mokřady a urbanizovaná prostředí.

Vývoj ptačích společenstev (avifauny) výrazně ovlivnila a nadále ovlivňuje činnost člověka. Od 16. století zde začala valašská a pasekářská kolonizace, při níž postupně došlo k přeměně původních horských lesů na louky a pastviny, což prospělo ptákům nelesní krajiny. Lesy se zachovaly zejména na prudkých a těžko přístupných svazích, ale i tam byly do jisté míry ovlivněny těžbou nebo pastvou. Po zvolný úpadek pastevectví a naopak rozvoj průmyslu vedly k opětovnému zalesňování většiny území, avšak často už stanoviště nepůvodním smrkem. Nezalesněná a opuštěná nelesní plochy podléhaly sukcesi, až je pohltil les. Rozsáhlejší plochy zemědělské krajiny se zachovaly v údolích Vsetínské a Rožnovské Bečvy a na přilehlých svazích.

Na přechodnou dobu vzniklo v centrálních Beskydech nové bezlesí. Stalo se tak po extrémním teplotním zvratu na přelo-

mu let 1978 a 1979 (teplota klesla o téměř 30 °C během jediné noci), který byl spolu s následnými bořivými větry příčinou úhynu a rozpadu horských lesů a vzniku rozsáhlých holin na nejvyšších masivech. Na těchto holinách dnes už zdárně odrůstá les a stopy zvratu počásí jsou jen málo patrné. Kůrovcová kalamita, která postihla Beskydy zejména v letech 2015 a 2016, sice měla za následek vznik rozsáhlých holin, ale ty se daří poměrně rychle uměle zalesnit nebo se využívá přirozené obnovy. Vznik holin dočasně podpořil nelesní druhy ptáků.

Zhruba za posledních 500 let prošla beskydská příroda obrovskými změnami, které nejvíce zasáhly lesní ekosystémy. I přesto se do dnešní doby zachovaly krásné zbytky pralesovitých porostů. Jde o náš největší karpatský jedlobukový prales Mionší nebo menší jedlobukové pralesy Salajka a Razula. Pralesovité smrkiny

zůstaly v masivech Smrku, Lysé hory, Velkého Polomu, Kněhyně a Čertova mlýna. Přítomnost pralesovitých nebo starých lesů umožnila přežít dnes již vzácným ptačím druhům horských lesů a stejně tak díky udržení zemědělské krajiny a místy i tradičního hospodaření přežilo mnoho druhů otevřené krajiny.